

Rysk journalistik mellan makt och professionalism¹

Gunnar Nygren

Russian journalism between power and professionalism

Russian journalism has always existed in the tension between political power and a more or less independent intelligentsia. This was the case during the old czar regime as well as during different periods of the Soviet Union era. At the end of the Cold War liberalization followed, which offered Russian journalism a kind of freedom it had never known. However, despite an increased independence, journalism continued to be used as a political tool and what autonomy that had been achieved by journalists as a professional group remained limited. At the same time and despite exposing themselves to great risks there were Russian journalists who maintained their autonomy and continued to challenge the regime.

Since Putin came to power, the room of maneuver for independent journalism has gradually diminished. As a result, Russian journalism and independent media institutions develop and carry out their work in exile mimicking a pattern of a 19th century tradition. The regime tries to control various information flows but finds it increasingly difficult to do so with global digital networks and VPN-services that circumvent any blocking.

Det är bara drygt tio år sedan, april 2012. Oleg Sjtjedrov visade runt mig på redaktionen för RIA Novosti i Moskva, en gammal nyhetsbyrå som förvandlats till ett modernt medieföretag som publicerade sig både på webb och i papperstidning.

– Tiden är ute för en traditionell nyhetsbyrå förklarade Oleg Sjtjedrov som tidigare arbetat 15 år på Reuters kontor i Moskva. Istället experimenterar vi med idéer om det 21 århundradets mediebolag där man kan välja kanaler.

¹ Stort tack till Elena Johansson vid Göteborgs universitet och Liudmila Voronova vid Södertörns högskola samt till de ryska forskare och journalister jag mött genom åren.

Gunnar Nygren är professor emeritus i journalistik vid Södertörns högskola.
E-post: gunnar.nygren@sh.se

Det fanns 700 journalister på RIA Novosti utspridda över hela landet. Några av dem satt vid den stora centraldesken där bilder flimrade förbi på skärmar i taken, koncentrerade framför sina datorer. Som på vilken modern redaktion som helst. Men det var också något som bekymrade Oleg Sjtjedrov. Som erfaren journalist hade han hand om interutbildningen. Efter 1990-talet då journalistiken definierades av att man skulle vara mot sovjeterna så kom Putin. Och nu var folk trötta på politik, trodde Sjtjedrov.

- Det har inte skapats någon riktig professionell identitet efter det. Enligt traditionen är man för eller mot Putin, men det är inte journalistik som jag förstår det som en "mission of fair and balanced reporting"... Min uppgift som utbildare är att lära dem att inte ta ställning. Men förändringen går sakta, om tio år kanske vi har en ny generation journalister. Nu är identiteten mycket politiserad, och det är en förklaring till det minskade förtroendet för medierna.

På redaktionen träffade jag Aleksandr Kuprinskij som utvecklade den regionala journalistiken för RIA. Han berättade om de nya team ute i landet som skulle utmana regionala medier som styrdes av lokala makthavare. En särskild sajt skulle engagera läsarna under devisen "Du är reportern", målet var att uppåt tusen läsare skulle dras in i projektet.

Jag lämnade RIA Novosti full av optimism. Visserligen skulle Putin just komma tillbaka som president och protesterna mot valfusk hade slagits ner vid Bolotnajatorget i Moskva. Men medierna hade ändå rapporterat om det, även RIA Novosti som lade ut bilder för att visa hur stora folkmassorna var. Den nya generationen journalister skulle inte nöja sig med att vara maktens propagandister. Trots att RIA Novosti är en statlig nyhetsbyrå, så var deras journalistik relativt oberoende 2012.

Tio år senare ligger mediemörkret tungt över Ryssland. Kriget i Ukraina pågår och oberoende medier har stängts ner. Flera oberoende medier arbetar nu från redaktioner i väst, och tillgången för den ryska publiken begränsas genom försök till blockering av mediasajter. Informationen ska kontrolleras samtidigt som de statliga tv-kanalerna fylls av ett narrativ som utmålar Ryssland som angripet av Nato och USAs "nazistiska hantlangare" i Kiev. Den statliga mediemyndigheten Roskomnadzor kräver att alla medier (såväl statliga som privata) bara använder ryska officiella militära källor när de berättar om det som inte får omnämnas som krig, "den speciella militära operationen".

Hur kunde det bli så? I den här artikeln försöker jag beskriva något av den postsovjetiska journalistikens utveckling, mellan politisk makt och professionell makt. Vad är politisk och kulturell kontinuitet, och hur har journalistiken och dess villkor förändrats? Formen är essän - ett sökande som utgår från egen forskning om rysk journalistik under femton år och möten med ryska forskare och journalister, men också från den rika forskning som finns inom den ryska akademiska sfären och internationell jämförande journalistikforskning.

En feodal medierelation

Den första ryska tidningen startades av tsar Peter den store 1703. Tidningen *Vedomosti* kom ut oregelbundet med tsaren som medarbetare för att föra ut officiell information, från den styrande eliten till den stora statliga byråkratin som skulle genomföra besluten. De ryska medierna uppstod som ett statligt initiativ, och har fortsatt som privat-statligt företagande, skriver Anna Trakhtenberg vid den ryska vetenskapsakademins avdelning i Jekaterinburg i en artikel under rubriken "Transformation without change" (2007). Mediernas uppgift har varit att hjälpa de styrande, både med att föra ut den "sanning" som definierats av de styrande och med att samtidigt vara en mellanhand som informerar de styrande om vad som pågår i samhället. Tidningarna hade från början en slags feodal relation till staten och sina beskyddare, de tog tacksamt emot information som de kunde sprida, skriver Trakhtenberg och fortsätter med att jämföra med den västliga liberala mediemodellen:

The Anglo-American mass media are supposed to inform society about the processes going on in the official structures; it is vice versa with the Russian mass media, their role is to inform the state about lawlessness and vice in society, which are the direct results of misdeeds or of the state officials in action. Their second function is to show – on behalf of the state – the ways and means to right a wrong (2007:125).

Till detta kommer den ryska journalistikens litterära tradition. Det är ingen slump att det hänger ett stort porträtt av Anton Tjechov på väggen i den stora hörsalen på journalistiska fakulteten vid Moskvas universitet. De stora ryska författarna var alla också journalister i den mening att de skrev för tidningar och tidskrifter. Författarna (och därmed journalisterna) var en del av den "intelligentia" som växte fram på 1800-talet som en social grupp mellan makten och folket med den självpåtagna uppdraget att förbättra samhället. Där växte den ryska journalistiken fram – i de litterära tidskrifterna och den litterära kritiken. Rysk litteratur har varit också central i journalistutbildningen ända sedan dess start 1921 (Vartanova 2012).

En glipa i historien

I november 1989 besökte jag journalistikfakulteten vid Moskvauniversitetet första gången. I Prag pågick demonstrationer, rapporterade *Izvestia* och veckan efter skulle Berlinmuren falla. Även i Moskva föll det murar, mentala murar som stängt inne samhället i decennier. Jag togs emot av Yassen Zassourskij, chefen för fakulteten och tillsatt redan under Chrustjev 1964. Han öppnade för nya samarbeten och skulle komma att leda fakulteten ända in i Putineran. På redaktionen för en av Sovjetunionens största tidningar, *Argumenty i Fakty*, kunde journalisterna

äntligen beskriva den historia som varit dold av politiska skäl. Entusiastiskt berättade de om den nya friheten och om hur läsarna hungrade efter mer. Fortfarande kunde det gamla systemet garantera tidningens ekonomi, det var innan medierna utsattes för marknadens hårdhänta behandling. I denna glipa mellan olika samhällssystem kunde journalisterna ta makten över medieinnehållet.

Denna gyllene tid för den ryska journalistiken fortsatte några år in på 1990-talet. Den statliga kontrollen monterades ner. Nya fristående tv-kanaler startades som NTV och TV-6, nya tidningar som affärstidningen *Kommersant* och den fristående *Novaja Gazeta* kom till. I hela landet uppstod en mängd regionala och lokala medier. Journalistiken blomstrade i en tro på frihet och demokrati.

Utvecklingen därefter är väldokumenterad av forskningen (t.ex. Pasti 2005, Khvostunova & Voinova 2009, Vartanova 2012, Schimpfössl & Yablokov 2017). Medieägandet koncentrerades till allt färre händer där Vladimir Gusinskij Media-Most blev den största koncernen. En annan av oligarkerna var Boris Berezovskij som ägde den största tv-kanalen *Pervyj Kanal*. Medierna kom att användas av de politiska eliterna i den post-sovjetiska maktkampen, t.ex. i presidentvalet 1996.

Det gällde även många liberala journalister som 1996 slöt upp bakom Boris Jeltsin för att förhindra att kommunisten Ziuganov kom till makten. Journalistiken blev åter ett redskap i maktens händer när väljarna skulle övertalas att rösta på Jeltsin. Man skapade till och med en kampanjtidning med namnet *Ne daj bog* (på svenska "gud förbjude") som gick ut i 10 miljoner exemplar. En av de ledande journalisterna Anna Kachkaeva (som senare blev medieforskare), säger i en intervju om vad som hände 1996:

The media changed ideas about freedom of speech. Rejecting basic standards of journalism as independence and distance, they opened Pandoras box. The oligarchs realized that with the media, they could convert their money into political capital and vice versa (Khvostunova & Voinova 2009:189).

Nästa steg i utvecklingen var statens återkomst. När Putin tog över 2000, var några av hans första åtgärder att ta makten över medierna. Gusinskij förlorade sitt medieimperium och tv-kanalen NTV som stått för mycket av kritiken mot kriget i Tjetjenien kom under Kremles kontroll. Berezovskij tvingades i exil och statliga Gazprom blev den största medieägaren utanför det direkt statliga ägandet. Tv-kanalerna blev en del i maktvertikalen och användes för att skapa en "ny nationell idé" (Vartanova 2012) (om maktens vertikal, se vidare Petersson i detta nummer).

Det ryska mediasystemet kan i början av 2000-talet beskrivas som en "euroasiatisk" modell, skriver Elena Vartanova som efterträdde Zassourskij som chef för fakulteten i Moskva (2007). Efter kommunismens fall importerades västliga modeller, och medierna skulle verka på marknadsmässiga villkor.

Den nya medielagen 1991 avskaffade censuren och slog fast principen om pressfrihet. Men samtidigt betonar Vartanova att nya lagar och regler kom i konflikt med gamla normer och rådande praxis från sovjettiden. När det gällde mediernas roll i offentligheten som en fjärde statsmakt och journalister som en självständig profession, så misslyckades den västliga importen. Istället fick Ryssland ett mediasystem där staten har en stark roll och medvetet använder medierna på samma sätt som i den auktoritära ryska traditionen – som en länk mellan eliterna och folket. De politiska målen är viktigare än de marknadsmässiga och de politiska eliterna definierar målen. Vartanova skriver:

... elements as a lack of media market transparency, elements of bribery and corruption of journalists by politicians, suppressed commercial motives in media companies activity and instrumental use of media by state-market complex (power elites/clans) evident media clientelism put forward the service function of media instead of content production (2007:117).

Var fanns då journalisterna i denna utveckling? Schimpfössl och Yablokov (2017) skriver att de ryska journalisterna föll offer för självbedrägeri. Ledande företrädare för yrket lyckades aldrig skapa professionella organisationer som kunde upprätthålla en slags distans till Kreml. Etiska regler fick aldrig genomslag och skillnader mellan journalistik och PR suddades ut. "Dzjinsa" blev ett vanligt sätt på 1990-talet för journalister att dryga ut den magra lönen – att ta emot pengar under bordet från dem man skriver om i sina artiklar. Underordning gentemot ägare i kombination med professionalism i utförandet blev normen inom journalistiken. Men under 1990-talet fanns det i alla fall olika ägare att välja på, både bland olika oligarker och skiftande politiska intressen (Nygren & Degtereva 2012).

Denna underordning formulerades ovanligt tydligt av biträdande ministern för kommunikation Aleksej Volin när han besökte fakulteten för journalistik vid Moskvauniversitetet i februari 2013 vid den årliga nationella konferensen Journalistika. Volin var ansvarig för den nya statliga mediepoliticy 2012, och gav lärare och studenter en uppsträckning enligt referatet i *Echo Moskvy*:

Man måste lära dagens journalister att lyssna till den som betalar... journalistiken har ingen mission, journalisten är bizniz. Unga journalister måste veta att de ska komma att skriva om det som deras herre säger, deras husbonde. Om ni inte lär dem det, så gör ni något brottsligt.

När någon frågade om han tänkte på reaktionerna på vad han sa, svarade Volin utan att darra på stämman:

Jag pissar på era reaktioner.

Journalistik som ett steg i karriären

På 2010-talet hade Kreml kopplat greppet om medieägandet, samtidigt som det ändå fanns medier som närmade sig en västlig liberal syn på journalistikens roll. Det gällde också de journalister jag mötte på RIA Novosti den där aprildagen 2012. Men hur såg den journalistkår ut som åtminstone i teorin skulle kunna skaffa sig en stark professionell identitet och som skulle kunna utvecklas till att bli en fjärde statsmakt?

Forskningen om de ryska journalisterna började på 1970-talet. Studier visade journalister som var väl anpassade till den sovjetiska ideologin, som inte såg som sin uppgift att uttrycka den allmänna opinionen. Det var först på 1990-talet som frågor började ställas om professionell självständighet. Då svarade fortfarande bara var femte journalist att de kände sig ganska självständiga i sitt arbete (Anikina 2012).

Många ideal var ändå ganska lika dem som rådde i väst. I en stor enkät 1992 jämfördes ryska journalister med kollegor i USA, och i båda länderna ansåg man att ideal som hänger ihop med rollen att vara en informationsspridare var viktigast (t.ex. sprida information snabbt och kolla fakta). Men det fanns också skillnader; de ryska journalisterna hade en betydligt svagare uppfattning om värdet av granskning av myndigheter och en starkare tro på journalistikens uppgift att sätta den politiska agendan. Kanske en återspeglning av de gamla idealen från den ryska intelligentian och journalistikens nära koppling till politiken (Wu et al 1996).

En av de mer omfattande studierna av de ryska journalisterna gjordes 2012 inom projektet "Journalism in change" vid Södertörns högskola. Tillsammans med ryska och polska forskare undersöktes journalistisk kultur och graden av professionalisering i Sverige, Ryssland och Polen. Det gjordes enkäter med 500 journalister i varje land som kompletterades med ett 20-tal djupintervjuer. Enkäten gjordes med ett kvoturval för att garantera att alla typer av medier i hela landet fanns representerade i svaren. De fullständiga resultaten finns redovisade i en antologi med jämförande analyser på olika områden (Nygren & Dobek-Ostrowska 2015).

Studien ger en bild av den ryska journalistkåren för tio år sedan, både av vilka som var journalister och hur de såg på sitt yrke och ställning i samhället:

- Den ryska journalistkåren var ung, 69 procent var under 35 år och tre av fyra hade en akademisk utbildning i journalistik. Det var också en stark dominans av kvinnor, särskilt bland de yngre där sju av tio var kvinnor. Bara bland de över 50 år var könsbalansen mer neutral.
- Den professionella identiteten var svag. Bara knappt var fjärde journalist var med i någon professionell organisation som fackföreningen. Bland de yngre ännu färre, och bara bland de äldre var en majoritet fackligt anslutna. En tredjedel arbetade också bara deltid med journalistik och

fyllde ut med inkomster från andra områden. För en tredjedel var journalistiken bara ett steg i karriären till andra områden och var fjärde trodde att de arbetade med något annat om fem år.

- Många av yrkesidealen var liknande som i Sverige och Polen, t.ex. när det gäller att vara en neutral reporter och att vara oberoende. Men det fanns också tydliga skillnader med en svagare betoning av granskning av myndigheter och journalistikens roll för att mobilisera människor att påverka. Stödet för etiska regler inom medie företaget var betydligt svagare än i Polen och Sverige, bara sex av tio ryska journalister ansåg att gemensamma etiska regler att var viktigt.
- De professionella gränserna var betydligt svagare än bland svenska journalister. 30 procent svarade att det är inget problem om journalister också arbetar med PR och lika många ansåg att det är OK för journalister att ta emot gåvor från källorna. En tredjedel ansåg att journalister kan vara politiskt aktiva samtidigt som de utövar sitt yrke.
- Även i relation till den politiska sfären fanns tydliga skillnader. Hälften av de ryska journalisterna kunde tänka sig att vara politiskt aktiva, även om det politiska intresset i sig var betydligt svagare än i Sverige och Polen. En förklaring kan vara att ryska journalister såg politik som en del av karriären. Samtidigt svarade hälften av de ryska journalisterna att politiska påtryckningar utifrån eller från ägarna är ett hinder för publicering.
- Pessimismen var stor när det gällde pressfrihet – nästan hälften svarade att den hade minskat de senaste fem åren och 30 procent sa att det politiska inflytandet hade ökat (många svarade inte på denna fråga).

Studien ger en bild av en svag yrkesgrupp, en profession med otydliga gränser och en låg grad av autonomi. Samma bild framträder hos den rysk-finske forskaren Svetlana Pasti. Hon har definierat den ryska journalistiken som en "social hiss" för många av de unga yrkesutövarna. Med 5-10 år i journalistiken kan de gå vidare till andra områden som PR och/eller politik för att göra karriär. Pasti har följt journalister i Sankt Petersburg under den post-sovjetiska tiden med ett stort antal intervjuer. Hon urskiljer tre olika grupper av ryska journalister (Pasti 2010):

- De gamla journalisterna från sovjettiden där idealen kretsade runt samhällsnytta och folkbildning. Men också av samarbete med makthavarna. Mycket få av dessa finns kvar i yrket.
- Den postsovjetiska generationen som kom in i yrket under 1990-talet och början av 2000-talet. Det är en heterogen grupp: journalister på oberoende medier försökte utveckla nya etiska normer, medan det för andra inte

fanns några gränser mot PR och politik. Mycket handlade om sensation och underhållning och den egna karriären. Men också en stor grad av frihet.

- Putingenerationen av journalister som idag dominerar professionen helt och hållet. De är barn av konsumtionssamhället och föredrar ofarliga områden i journalistiken som kultur och underhållning. De kritiserar inte makten eftersom det skulle kunna skada den egna karriären, och tjänar därmed de nuvarande ordningen precis som sovjetjournalisterna. Samtidigt är det journalister från denna generation som också stått bakom de oberoende medier som ändå fanns.

Vilka måttstockar kan vi använda för att förstå denna utveckling för den ryska journalistiken, vilka teorier kan hjälpa oss att förklara? Den vanligaste utgångspunkten i jämförande medieforskning har de senaste åren varit Hallin och Mancinis "Comparing Media Systems" (2004). Hallin är medieforskare och Mancini statsvetare, och tillsammans har de byggt en modell för att beskriva olika mediasystem. Denna modell utgår från fyra olika dimensioner: mediemarknadens utveckling, till vilken grad medierna är knutna till politiska krafter, journalistikens professionalisering och statens roll i mediasystemet.

När det gäller journalisterna utgår Hallin och Mancini från forskning om professioner. Där är den centrala frågan om man har makten över att styra sitt eget arbete, dvs. autonomi både för professionen som yrkesgrupp och för den enskilde yrkesutövaren. För att upprätthålla denna autonomi sätter professionen upp egna etiska regler och en yrkesstandard växer fram; professionella organisationer bildas för att försvara yrket och tydliga gränser dras för att definiera yrket (även Freidson 2001). En profession arbetar också utifrån ideal om allmännyttan, inte bara ekonomisk vinning.

Men går Hallin och Mancinis fyra dimensioner att använda utanför västliga demokratier? I uppföljaren "Comparing media systems beyond the western world" (2012) är Elena Vartanova tveksam. Hon pekar på statens starka roll i Ryssland, på kombinationen av marknadslogik och ett auktoritärt styre där medierna underordnas den politiska makten:

Leading journalists and media have been integrated into the state and therefore have been included in the process of social management. The traditional paternal character of the media-state relationship in which the media still play the role of an innocent and obedient child remains central to the Russian system (Vartanova 2012:142).

Inte heller Hallin och Mancini ser att deras modell går att tillämpa mekaniskt utanför de 18 västliga demokratier som den bygger på. De ser ett ökat globalt inflytande för professionella normer i den anglo-amerikanska journalistiken,

men betonar att det inte betyder en liberalisering. Istället ser de hybridformer av mediasystem där importerade normer anpassas till lokala politiska strukturer och praktiker. De betonar också historiens roll för att förstå sociala formationer som mediasystem och journalistik – det hjälpte inte att många postkommunistiska länder antog liberala medielarar importerade från väst när de politiska eliterna ändå fortsätter att använda medier som redskap i politiken. Den politiska kulturen var starkare än de nya lagarna, konstaterade Paolo Mancini vid en konferens i Polen 2018 (se även Hallin & Mancini 2012 och 2017).

En annan sida av rysk journalistik

Det är lätt att se skillnaderna mellan rysk journalistik och den som dominerar i västliga demokratier. Men det är inte hela bilden, det är lätt att glömma bort att det ändå finns många ryska journalister som inte är korrumperade, som försöker stå emot politiska påtryckningar och som försöker granska viktiga samhällsområden i sitt dagliga arbete. I ett mediasystem med 150 000 journalister finns det också många som utgår från ideal och professionella normer som utmanar makten.

Jag har flera gånger mött Nadezjda Azjgichina som åren 2003-2017 var sekreterare i det ryska journalistförbundet och nu är ordförande för PEN i Moskva. Hon har drivit frågor om våld och hot mot journalister med stor intensitet. Det ryska förbundet skapade i samarbete med internationella journalistfederationen (IFJ) en databas över 330 journalister som dödades i sitt arbete. Mest känd är Anna Politkovskaja, reporter på oberoende *Novaja Gazeta* i Moskva som sköts vid sitt hem av okända män 2006. Fem andra reportrar på samma tidning har också mördats.

Men de flesta journalister som mördas finns utanför storstäderna, lokala och regionala journalister som utmanar lokala makthavare i sin granskning. Den internationella Committee to protect journalists (CPJ) listar uppåt hundra ryska journalister som dödades med direkt koppling till arbetet.² till exempel Michail Beketov som var chefredaktör på lokaltidningen Chimkinskaja Pravda utanför Moskva. Han överfölls av okända män 2008 när han rapporterade kritiskt om att borgmästaren tagit mutor i samband med bygget av en motorväg genom den populära Chimskiskogen. Några av de senaste fallen är reportern Maksim Borodin i Jekaterinburg som rapporterade om lokal korruption och om legosoldater som sändes till Syrien; han hittades död på gatan efter ett fall från sin lägenhet i april 2018. Ett annat exempel är Dmitrij Popkov i Krasnojarsk som sköts ihjäl i maj 2017. Han var chefredaktör för en tidning som rapporterade om korruption inom polisen.

2 Cpj.org.

Det digitala köksbordet

Den sovjetiska intelligentian diskuterade politik i trånga kök, medan offentligheten var partikontrollerad. Köksbordet blev till en metafor för den intensiva men begränsade diskussionen om politik under sovjetepoken. Med Internets genombrott har köksbordet återkommit i digital form – platser på nätet där politik kan diskuteras och som kan vara alternativ till de statliga medierna.

Ryssland har länge varit ett tv-land. De tre stora statligt styrda kanalerna – *Pervyj Kanal*, *Rossija 1* och *NTV* – når en majoritet av ryssarna varje dag. När en opinionsundersökning 2009 frågade vilken typ av medium som är viktigast för att sätta den politiska agendan och skapa den politiska diskursen, så svarade 79 procent att det är televisionen. Radio var viktigast ansåg 23 procent, medan bara 16 procent svarade tidningar (Anikina 2012).

Men det finns en generationsklyfta, och den är kanske större i Ryssland än i många andra länder. Bland dem som är äldre än 55 år är det över 80 procent som ser på tv varje dag. För dem mellan 12-24 är siffran bara 35 procent och i åldersgruppen 25-35 år³ är det bara drygt hälften som ser på tv varje dag. Istället är det nätet som blivit den primära informationskällan för den yngre generationen. På nätet finns många både ryska och internationella källor tillgängliga. Myndigheten för kommunikation Roskomnadzor försöker nu under kriget mot Ukraina blockera vissa nyhetsajter och sociala medier som Facebook, men någon generell ”mur” mot omvärlden finns inte som i till exempel Kina. Det är också möjligt att gå runt denna blockering med så kallade VPN-tjänster (virtual private network).

Internet har förändrat kommunikationssystemet i grunden också i Ryssland. Putins makt bygger på det som brukar kallas ”maktvertikalen” (jfr Petersson i detta nummer), att makten utgår från Kreml som utser lojala medarbetare som guvernörer och vidare nedåt (White 2011). För detta system passar ett enkelriktat medium som television bra, ett medium där information sprids utåt från ett centrum som behåller kontrollen. Internet bygger på ett i grunden mer horisontellt system med många olika noder. Internet är mycket svårare att kontrollera då det ger alla möjlighet att publicera sig på både bloggar och sociala medier. Internet bygger på interaktion och ständig tillgänglighet på information. Begrepp som tidlöshet och platslöshet beskriver motsatsen till ett centralstyrt och tablåst tv-system (Castells 1998).

För de ryska journalisterna har Internet inneburit nya möjligheter. I den stora enkäten från 2012 säger sex av tio ryska journalister att de läser bloggar och en av fyra skriver själv i en blogg, många av dem på den stora portalen Livejournal. Dessutom är ryska journalister mycket aktiva på sociala medier, både Facebook och den ryska plattformen Vkontakte. De ryska journalisterna använder sociala medier i samma syften som andra – att hitta idéer och källor,

3 Statista.com: Russia; Mediascope; September 1, 2020 to August 31, 2021.

att ha dialog med publiken och marknadsföra sitt arbete. Men för de ryska journalisterna tillkommer andra syften som är viktiga: att publicera sig vid sidan om det ordinarie arbetet och att diskutera socio-politiska frågor (Johansson & Nygren 2014).

Så här berättar en journalist på tidningen *Kommersant*:

Jag började blogga bara för att det finns frågor som inte bevakas av *Kommersant* och jag känner det som nödvändigt att ha en offentlig diskussion om dessa frågor... När jag lyfter ett problem och publicerar vissa fakta lägger jag ut en post på Livejournal. I 90 procent av fallen hamnar den i topp och blir diskuterad i vida kretsar... Det är tydligt att regionala och lokala myndigheter följer informationsflödet, ja även Kreml håller ett öga på det (citerad i Johansson & Nygren 2014:286).

För en del ryska journalister blev till och med bloggen på Livejournal ett sätt att försörja sig, en plattform för professionell journalistik. En 35-årig frilansare berättar att de stora medierna ofta tar upp hans blogginlägg:

Jag har skapat min egen informationskanal med journalistik utan någon mellanhand, pengar direkt från läsarna kan ge mig försörjning om jag arbetar och skriver bra (citerad i Johansson och Nygren 2014:286).

Att som journalist använda bloggar eller sociala medier som plattform anknyter till den litterära traditionen i rysk journalistik. Man kan skriva långt och formen är viktig, det kan bli en direkt kontakt med läsarna och journalisten griper in i aktuella samhällsfrågor. Den litterära traditionen innehåller också tydliga ställningstaganden och en aktivistisk journalistik som vill förändra och förbättra samhället – precis som under den klassiska ryska intelligentians tid.

Internet ger också civilsamhället och opposition egna mediekkanaler. En av de största Youtubekanalerna är Alexej Navalnys kanal med 6,4 miljoner följare. Där läggs ut videos som beskriver den korrupta makten. En film kan få uppåt tio miljoner visningar. Mest fick filmen om Putins palats vid Svarta havet med 124 milj visningar.⁴ Även andra oppositionspolitiker har egna kanaler, t.ex. Ilja Jasjin som sommaren 2022 greps för sin kritik mot kriget i Ukraina. Han har 1,7 milj följare.

Men är detta journalistik? Gränserna är flytande, och det finns även Youtubers som mer liknar ”barfotajournalister” än de välkända oppositionspolitiker. Ett exempel är en 21-årig IT-kille från Moskva, Daniil Orain som 2019 startade en egen Youtubekanal under namnet 1420⁵. Han har 325 000 följare

4 <https://www.youtube.com/watch?v=ipAnwilMncI/>.

5 <https://www.youtube.com/c/1420channel/featured/>.

och de mest populära filmerna har två-tre miljoner visningar. I korta filmsekvenser om 5-10 minuter går Orain ut på Moskvas gator och ställer raka och osminkade frågor till människor utan att lägga till egna kommentarer: Kommer du ihåg vad vi gör i Ukraina? Vet du hur många av våra soldater som har dött? Vilka är nazister och var finns dem? Varför har vissa länder diktatur? Vad tycker du om de miljoner ryssar som lämnat landet? Ska vi ta tillbaka Alaska från USA?

Människor svarar uppriktigt och många uttrycker en öppen kritik mot Putins politik. Som när Orain visar bilder på förstörda ukrainska städer och frågar hur människor reagerar, är det "fake news" och kan det bli så att vanliga ryssar får betala för återuppbyggnaden? Filmen hade bara några veckor efter att den lades ut 1,4 milj visningar.

Det är svårt att överskatta den förändring som Internet innebär för ett auktoritärt samhälle som Ryssland. Samtidigt har makthavarna i Kreml arbetat hårt de senaste tio åren för att hantera den digitala sfären – både genom direkt kontroll av plattformar och genom spridning av Kremles narrativ i nätets oändliga flöde av information.

Den största ryska sociala medieplattformen är Vkontakte som skapades 2007 av bröderna Nikolaj och Pavel Durov. Den brukar kallas "ryska Facebook" och används av tre av fyra ryssar på nätet.⁶ Men när VDN Pavel Durov 2014 nekade säkerhetstjänsten tillgång till plattformens användaruppgifter fick han sparken av de nya ägarna som stod Kreml nära. Nu ägs Vkontakte av statliga Gazprom och FSB har full insyn. Bröderna Durov emigrerade och startade den nya plattformen Telegram baserad i Dubai. Telegram har på kort tid blivit mycket populär i postkommunistiska länder samt i länder som Iran eftersom plattformen erbjuder möjligheter till kryptering och anonymitet, samtidigt som den erbjuder både direkt kommunikation i meddelanden och kanaler som fungerar som massmedier.

Den största sökmotorn i Ryssland, Yandex, gick samma väg som Vkontakte. 2019 gick plattformen officiellt med på att ge FSB insyn i sina användardata, men redan 2016 följde sökmotorn direktiven från Kreml om vilka som var de viktigaste nyheterna, enligt en granskning av nyhetstjänsten Meduza. Idag är det Kremlkontrollerade Vkontakte som äger Yandex. Både Vkontakte och Yandex förbjöds 2017 i Ukraina på grund av de nära relationerna med den ryska säkerhetstjänsten.

Youtube är den mest populära videoplattformen i Ryssland; runt 40 procent av alla ryssar använder Youtube, mellan 70-80 miljoner. Ett försök att skapa en rysk motsvarighet har inte lyckats särskilt bra – den ryska Rutube som ägs av

6 Statistiken över användning av sociala medier i Ryssland är motsägelsefull. Det här avsnittet bygger på siffror från Statista.com tredje kvartalet 2021, samt för Youtube siffror från augusti 2022. Sedan våren 2022 har Facebook, Twitter och Instagram blockerats av ryska myndigheter och användningen av Vkontakte och Telegram ökar.

statliga Gazprom har bara en tiondel av Youtubes användare. Den stora populariteten för Youtube är troligen förklaringen till att de ryska myndigheterna inte försöker stänga ner tjänsten som man gjort med Facebook, Instagram och Twitter.

Kontroll är bara den ena sidan av Kremels digitala politik. Den andra är att använda de digitala kanalerna för att sprida Kremels narrativ. De "trollfabriker" som ägnat sig åt att påverka till exempel valen i USA är väldokumenterade (Seib 2021). Men kanske ännu viktigare är användningen av sociala medier på hemmaplan och i relation t.ex. till Ukraina. Det har till exempel dokumenterats hur den ryska invasionsarmén startade 120 lokala Telegramkanaler i ockuperade delar av Ukraina i samband med invasionen. Den breda användningen av digitala plattformar beskrivs väl i t.ex. journalisten Peter Pomerantsevs bok "Det här är inte propaganda" (2020).

Ukraina 2014 och snävare ramar

Sommaren 2014 pågick kriget för fullt i Donbass mellan ukrainsk militär och ryskstödda separatister. Information och nyhetsförmedling blev en viktig del av krigföringen, något som undersöktes i ännu ett forskningsprojekt vid Södertörns högskola. I projektet samarbetade medieforskare från Sverige, Polen, Ukraina och Ryssland för att undersöka mediebevakningen av kriget. Bevakningen i tre stora medier i varje land analyserades och journalister vid medierna intervjuades (Nygren & Hök 2016). Resultaten av den ryska analysen ger en tydlig bild av allt snävare ramar för journalisterna och en rapportering som formulerade det ryska narrativ som blivit ännu starkare under den storskaliga invasionen 2022 (Kiria & Shpyntova 2016).

Kriget sommaren 2014 var en stor nyhet i de ryska medierna. De tre medier som undersöktes var tv-kanalen *Pervyj Kanal* och tidningarna *Komsomolskaja Pravda* och *Kommersant* och alla tre gestaltade kriget som en intern ukrainsk konflikt. De breda medierna dominerades av ett starkt stöd för den ryska regeringen, medan affärstidningen *Kommersant* hade en mer neutral rapportering. Ordvalen var viktiga i alla medier – i ryska medier kallades separatisterna för "folkmilis", i de ukrainska var benämningen "terrorister". I tabloiden *Komsomolskaja Pravda* gjordes upprepade kopplingar till fascism och nazism när man beskrev de styrande i Ukraina ("Kievjuntan"). Kriget beskrevs som en konflikt mellan Ryssland och västvärlden under ledning av USA och denna konflikt pågick inom Ukrainas gränser. Detta blev tydligt i bevakningen av nedskjutningen av MH17, det passagerarplan som träffades av en robot. Vanligast var att inte ta upp frågan om vem som avlossade roboten eller att det inte går att säga – eller att det var ukrainsk militär och USA som var ansvariga. I efterhand är skuldfrågan klarlagd, och i november 2022 dömdes fyra män som stred för separatisterna i en holländsk domstol för att ha avlossat den robot de fått från Ryssland.

Intervjuerna ger inblickar i journalisternas balansgång i bevakningen. På de stora medierna ville journalisterna inte bli intervjuade, istället intervjuades journalister på andra medier. En redaktör på den statsägda nyhetssajten *Vzglyad* förklarar i en intervju:

Det är ingen från Kreml som ringer och säger åt oss vad vi ska göra och inte göra. Men i vårt medieföretag finns det en slags journalistisk konsensus om våra strategier att bevaka politiska nyheter. Vi försöker bygga en positiv bild av regeringen. Varje redaktör och reporter vet det och följer det (citerad i Kiria & Shpyntova 2016:124).

Affärstidningen *Kommersant* riktar sig till mer av en elitpublik, och hade en mer neutral bevakning av kriget. Men redaktören där förklarade i intervjun att även om de inte hade några order från Kreml så förstod de att vissa frågor var känsliga. Det gällde till exempel frågan om reguljära ryska soldater deltog i kriget. En av journalisterna beskrev detta i en nyhetstext:

Min artikel om ryska trupper i Ukraina som fanns på webbsidan togs bort. Redaktören sa till mig att artikeln var dålig. Men kanske ville han inte ha en konflikt med någon "ovanför oss" (citerad i Kiria & Shpyntova 2016:125).

De ryska forskarna som står bakom analysen konstaterar att bevakningen av kriget 2014 speglade den rådande politiska situationen. De skriver att det journalistiska arbetets principer som gäller i västliga mediasystem omvandlas inom det ryska auktoritära sammanhanget. Men samtidigt fanns det skillnader mellan medier, och på kvalitetstidningar som *Kommersant* försökte journalisterna hålla på yrkesidealen.

Den statligt organiserade lögnen togs till nya nivåer under kriget 2014. Falsa nyheter iscensattes och spreds i de stora tv-kanalerna men kanske främst i sociala medier och på nätets alla fora. Både Ukraina och Ryssland anklagade varandra för desinformation, och information var ett viktigt vapen i kriget för båda parter (Nygren 2016). Helt dominerande när det gäller vilseledning och rena förfalskningar var Ryssland, något som blev tydligt i bevakningen av det nedskjutna passagerarplanet MH17. Även ryska journalister konstaterar detta i studien. En reporter på *Kommersant* konstaterade resignerat i en intervju med forskarna:

I bevakningen av MH17-ämnet var jag tvungen att kontrollera samtliga fakta från alla källor. Sanningsproblemet var mycket allvarligt. Alla ljög (citerad i Kiria & Shpyntova 2016:121).

Mörkret lägger sig

I november 2016 var jag än en gång tillbaka i Moskva. Fakulteten på universitetet hade sin årliga internationella konferens "Moscow Readings", men inslaget av internationella forskare var betydligt mindre än tidigare år. Jag blev hastigt ombedd att hålla en av föreläsningarna i plenum och jag fick omarbeta min presentation om faktakoll och journalisters attityder till verifiering av nyheter. Det var bilder på fejknyheter från valrörelsen i USA och från konflikten i Ukraina. Efteråt sa en av de äldre ryska kollegorna att det var det enda talet som tog upp värderingar i journalistiken, inte bara teknik och marknad. Det finns ett stort gap mellan idealen och den dagliga verkligheten i den ryska journalistiken, konstaterade han och berättade om journalister som inte bryr sig om de etiska regler som finns.

I ett seminarium diskuterades forskningen om den ryska journalistiken. En av de yngre ryska forskarna beskrev den utifrån historien: historiskt dominerades den av en textcentrerad forskning runt den litterära traditionen. Under 1990-talet introducerades västerländska koncept i rysk journalistik, amerikanska värderingar som sedan anpassades till de ryska förhållandena. I det tredje steget har det utvecklats nya nationella koncept efter 2000; de utländska teorierna har omvärderats utifrån ryska erfarenheter. Analogin var tydlig med den Putinska historieskrivningen – den västliga chockterapien under 1990-talet och sedan ett nationellt uppvaknande där det västliga inflytandet omvärderades.

De engelskspråkiga seminarierna fortsatte med modefotografi och Instagrambilder – okontroversiella ämnen – som lades fram av unga doktorander på oklanderlig engelska. I ett av de ryskspråkiga seminarierna i de mindre rummen var stämningen mer förtätad, rummet var fullsatt och folk stod längs väggarna. Utanför programmet lade Dmitrij Gavra, en av de äldre ryska professorerna från Sankt Petersburg, fram en kritisk analys av mediasystemet som han karakteriserade som HAMS – ett "hybrid-auktoritärt mediasystem": ett system som lägger till vissa demokratiska tecken och procedurer till ett i grunden auktoritärt system. Det är inte totalitärt som det var under sovjettiden – det är flexibelt och innovativt och bygger på kommunikativa strategier som ska legitimera systemet.

Professorn läste intensivt och bestämt upp sin analys, och visade en karikatyr på en lärare som säger till sina elever: "Jag förväntar mig att alla ska vara oberoende och kritiskt tänkande och göra som jag säger." Det finns två sidor i detta HAMS, förklarade professorn: en retorisk bekännelse till en fri press som ger vissa mindre medier ett visst utrymme, samtidigt som staten har en strikt kontroll över tv och de stora medierna. Ett system som också innehåller ett stort mått av institutionaliserad självcensur.

Jag lämnade fakulteten och gick under gatan fram till Manegen, den gamla exercisbyggnad från 1800-talet som byggts om till utställningshall. Där pågick

utställningen ”Min historia 1945–2016” som gav en rysk version av nutidshistorien. Budskapet var tydligt: det är västvärlden som är hotet mot Ryssland. Först under Sovjettiden när USA planerade kärnvapenkrig mot Ryssland, när man betalade dissidenter som undergrävde landet och stödde terroristerna i Afghanistan. I ett av de centrala rummen visades en kort film om Sovjetunionens upplösning 1991 – det var Boris Jeltsin som genomförde denna kupp i samförstånd med USAs president George Bush. Dokument med upptecknade telefonsamtal visades fram där Jeltsin ber om stöd för sina kupplaner mot Gorbatsjov.

Sovjetunionen beskrevs i ett nostalgiskt skimmer, även om det också förekom varubrist och problem. Där fanns gamla filmer och artister som Bulat Okudzjava och Alla Pugatjova, propagandaaffischer som blir till sovjetkitsch. Allt blev sämre på 1990-talet då den västliga chockterapien plundrade landet på tillgångar, oligarkerna skodde sig och pensionärerna fick svälta. Men nu hade utvecklingen vänt, och citaten under stora bilder av Vladimir Putin beskrev framsteg på alla områden: Krim har återgått till fosterlandet, krigsmakten rustats upp och landet försvaras mot de västliga angriparna som sätter igång ”färgrevolutioner” i den postsovjetiska sfären.

Det var i denna beskrivning av den ryska nutidshistorien som journalisterna skulle försöka navigera.

En journalistik som emigrerar

Det finns ett före och ett efter 24 februari 2022 också i den ryska journalistiken. Den fullskaliga ryska invasionen i Ukraina gjorde att det utrymme som funnits för medier kritiska till Kreml snabbt försvann. De stora statliga tv-kanalerna fylldes av propaganda för ”den speciella militära operationen”, det ryska narrativ som varit synligt redan 2014 blev nu helt dominerande: Ryssland försvarar moderlandet mot aggressionen från USA och Nato som agerar med den ”nazistiska juntan i Kiev” som ombud.

Propagandan i tv-kanalerna har inget med etik eller journalistik att göra, den är full av aggression, konstaterade Nadezjda Azjgichina som 2017 fick sluta på det ryska journalistförbundet sedan hela ledningen bytts ut – men som fortfarande leder PEN-avdelningen i Moskva.⁷ Journalisterna har bidragit mycket till upptrappningen, redaktörerna har tryckt på för att använda ett alltmer aggressivt språk, säger hon i en intervju en vecka efter den ryska invasionen.

Oberoende *Novaja Gazeta* med nobelpristagaren Dmitrij Muratov som chefredaktör försökte fortsätta i det längsta. Man avstod från att bevaka själva kriget, och protesterna beskrevs i ordalag som för tankarna till Harry Potter. Som 6 mars då tidningen skrev:

7 <https://europeanjournalists.org/blog/2022/03/02/interview-with-nadia/>.

Omkring hundra personer protesterade på det centrala torget i Vladivostok mot det som inte får nämnas. Ett möte för specialoperationen ägde också rum... Några personer hade på sina kläder band i två färger som vi inte kan nämna. Några stod med plakat vars innehåll vi inte har rätt att återge.⁸

Den 22 mars fick tidningen upphöra med utgivningen efter varningar från myndigheterna. I april flyttade redaktionen till Riga, och nu utkommer den som en webbtidning under namnet *Novaya Gazeta Europe*.⁹ Den riktar sig till den ryska publik som söker annan information och som lärt sig att använda VPN-tjänster för att gå runt myndigheternas blockering av vissa utländska sajter. Men den riktar sig också med en engelsk version till icke ryskspråkiga som söker oberoende rysk journalistik. Dessutom har redaktionen startat ett nytt magasin som våren 2022 utkom i Ryssland under det korta namnet "No", ett magasin med längre reportage och i linje med den litterära traditionen i rysk journalistik. Men i augusti 2022 blockerades magasinets webbsida av myndigheterna och sidan dateras inte längre upp.

Den ryska journalistiken har längre blomstrat utanför Ryssland. Det klassiska exemplet är tidningen *Kolokol*, (Klockan) som gavs ut av Alexandr Herzen och Nikolaj Ogarjov under tio år i mitten av 1800-talet. *Kolokol* var den första censurerade ryska tidningen tack vare att den publicerades i London och Genève. Den utkom i några få tusen exemplar, men letade sig in i Ryssland och fick ett stort inflytande bland intellektuella.

Idag finns det uppåt hundra miljoner rysktalande utanför Ryssland. De består av två olika grupper: de som emigrerat från Ryssland i olika vågor under 1900-talet från revolutionen 1917 och framåt och de ryssar som efter Sovjetunionens upplösning fann sig leva i ett annat land. Forskningen definierar dessa som "far abroad" och "near abroad". Det beräknas finnas ca 3 500 ryskspråkiga medier i 80 länder för alla dessa publikter. En del av dessa är med i WARP, en världsomspännande organisation som ska understödja rysk press utanför Ryssland (Voronova m.fl. 2019).

Dessa ryska "diasporamedier" skiljer sig på olika sätt. Innehållsanalyser visar att de som riktar sig till ryssar "far abroad" domineras av kultur och underhållning – de präglas av både etnisk tolerans och mångfald. De ryska medier som finns i det "nära utlandet" (fd Sovjetrepubliker) är mer allmänna nyhetstidningar som domineras av politisk och sociala frågor. De tar ställning i den nationella politiken och konkurrerar med nationella medier. De kan vara både för och emot Putins politik och gör sin stämma hörd i konflikter som rör den ryska minoriteten (a.a. sid 264).

8 [Novyagazeta.ru/03/06/bliny-rosgvardia-i-kovid/](https://novyagazeta.ru/03/06/bliny-rosgvardia-i-kovid/).

9 <https://novyagazeta.eu/>.

Det hårdnande trycket i Putins Ryssland har gjort emigration till ett alternativ för ryska journalister. Redan 2014 grundades nyhetssajten *Meduza* i Riga av chefredaktören Galina Timtjenko på den stora nyhetssajten Lenta.ru. Hon tog med sig journalister därifrån och byggde upp en redaktion som skulle föra ut de nyheter som inte längre var möjliga att publicera i Ryssland. *Meduza* finns både i en rysk och en engelsk version, och man uppger själva att sajten har sju miljoner unika läsare varje månad.¹⁰ Det är inte bara *Novaja Gazeta* som flyttat utomlands efter 24 februari. Tv-kanalen *Dozjd* som grundades 2010 fick i juni 2022 licens att sända i Lettland. Den ska också sända på nätet från länder i Västeuropa. Radiokanalen *Echo Moskvy* drabbades dubbelt efter 24 februari. Myndigheterna stoppade den i mars pga rapporteringen om kriget, men eftersom kanalen ägdes av ryska Gazprom, så innebar sanktionerna mot Ryssland också att Youtube stoppade kanalen. När kanalen stängde hade den två miljoner lyssnare i hela Ryssland. Nu har den mångårige chefredaktören Aleksej Venediktov startat en ny radiokanal via Youtube.

Efter invasionen i Ukraina har många ryska journalister lämnat landet. Hur många går inte att säga, men när jag pratar med ryska kollegor säger de att många gamla studenter nu finns i till exempel Georgien, Turkiet och i de baltiska staterna. Några exempel är krigsreportern Arkadij Babtjenko som flyttade till Ukraina för flera år sedan och nu bor i något av de baltiska länderna, dokumentärfilmaren Andrej Losjak och tv-journalisten Aleksandr Nevzorov som lämnade Ryssland våren 2022 under hot om 15 års fängelse för att han tagit ställning mot kriget i sin Youtube-kanal med 1,9 miljoner följare.

Youtube har blivit en viktig plattform för oberoende journalistik även för journalister som stannat kvar i Ryssland. Några exempel är den tidigare journalisten på tv-kanalen NTV Alexandr Pivovarov som har 3,3 miljoner följare på sitt nyhetsprogram som sänds varje vecka. Hans kollega från NTV Ekaterina Gordeeva, har också en miljonpublik för sitt personliga program "Gordeevas berättelser", ett vanligt avsnitt har två-tre miljoner tittare. Båda dessa har fått stämpeln "utländsk agent" och varje avsnitt i deras program måste inledas med en skylt som berättar om detta, enligt myndigheternas regler. Detta gäller även Rysslands mest kända youtuber Jurij Dud (tio miljoner följare) som i sin talkshow intervjuar ryska kändisar inom nöje och sport. Han har också liksom de andra öppet tagit ställning mot kriget i Ukraina.

Youtube stoppas ännu inte (januari 2023) av de ryska myndigheterna. Men de exilmedier som tagit ställning mot kriget, sociala medier som Facebook och många stora västliga medier, blockeras av myndigheterna. Samtidigt rapporterar *Meduza* att ryssarnas användning av VPN-tjänster för att gå runt de ryska myndigheternas blockering av utländska medier ökar snabbt. Ryssland är hösten 2022 världens ledande användare av VPN-tjänster.

10 <https://meduza.io/en/>.

Regimen i Kreml präglas på många sätt av sovjetnostalgi, av en strävan att återupprätta Sovjetunionen både när det gäller imperiets inflytande och auktoritära styre. Men när det gäller journalistik och information går det inte att vrida klockan tillbaka. Informationen flödar över gränser på ett helt annat sätt än när den fick smugglas och kopieras på karbonpapper som samizdatlitteratur. Samtidigt är frågan om detta har förändrat den ryska journalistiken, och i så fall hur? Även den journalistik som nu produceras i exil och sprids via Internet är i hög grad en åsiktsjournalistik. Den är fortfarande klassiskt rysk till sin karaktär. Om den ryska journalistiken kommer att förändras till både uttryck och värderingar av att gå i exil återstår att se. Det blir en uppgift för framtida forskning.

Kontinuitet och förändring

Tillbaka till besöket på RIA Novosti 2012. På ytan såg det ut som vilken svensk redaktion som helst – journalister koncentrerade framför sina datorer och lite rörigt med papper överallt. Även det journalistiska innehållet liknade det västliga, ett proffsigt och välproducerat nyhetsflöde. Men det kanske var naivt att tro att denna journalistik skulle kunna trotsa makten. Under ytan fanns – och finns – också en journalistisk tradition av lojal underordning i de breda medierna (som kontrolleras av Kreml) och opposition från endast ett fåtal som vågar. Detta blev också tydligt redan i december 2013 när RIA Novosti lades in under den stora statliga mediegruppen Rossija Segodnja med bl a propagandakanalerna RT och Sputnik. Till ny chef utsågs tv-profilen Dmitrij Kiseljov som gjort sig känd som homofob och Putinpropagandist.

Reportrar utan gränser (RSF) sätter Ryssland på plats 155 av 180 när det gäller pressfrihet, och landet fortsätter nedåt på rankingen. RSF listar 15 journalister som sitter i fängelse på grund av sitt arbete och rapporterade i juli 2022 att den oberoende fackföreningen för journalister kommer att förbjudas därför att man omnämnt kriget i Ukraina som ett krig.¹¹

Bilden av den ryska journalistiken är kluven. Upprepade studier visar på en svag profession, en journalistik med otydliga gränser mot PR och politik och en svag autonomi både för de enskilda journalisterna och för yrkesgruppen som helhet. Journalistiken är ett politiskt redskap, i första hand för makten som vill styra information och opinioner, men också för oppositionspolitiker som använder t.ex. Youtube för sina budskap. Samtidigt finns de gamla idealen från den ryska intelligentian också kvar, med de enstaka sanningssägare som modigt riskerar sina liv för att förbättra samhället. Den sidan av rysk journalistik får inte heller glömmas bort.

Jag tar den tyske journalistikforskaren Thomas Hanitzsch till hjälp för att förstå. Han leder det största globala forskningsprojektet om journalistik från

11 <https://rsf.org/en/country/russia/>.

sitt universitet i München, *Worlds of Journalism*.¹² Den tredje omgången av denna globala studie pågår under åren 2022-2024, där journalister i över hundra länder kartläggs i en enkät som undersöker social sammansättning, villkor i det dagliga arbetet och yrkesmässiga värderingar.

Hanitzsch utgår från en modell för att fånga olika dimensioner i den journalistiska kulturen. Det gäller främst synen på journalistikens institutionella roll – graden av marknadsorientering, distans till politisk makt och viljan att påverka samhället. Det gäller också etiska frågor, dvs. om man har en relativistisk eller idealistisk syn på etik, och synen på kunskap, i form av subjektivitet och objektiva fakta (Hanitzsch 2007).

I en analys av journalisters värderingar i 18 länder i olika delar av världen urskiljer Hanitzsch fyra skilda professionella miljöer (Hanitzsch 2011). De fyra miljöerna återfinns i alla länder och sett till alla 18 länderna är miljöerna jämnt fördelade. Men fördelningen skiljer sig starkt mellan olika länder, och Ryssland skiljer sig ut sig från västländer som Tyskland och USA.

Analysen utgår från tolv påståenden som fångar olika typer av ideal, men som kan viktas på olika sätt. De leder fram till de fyra olika miljöerna:

- Den *oberoende "vakthunden"* som betonar granskning av politiska och ekonomiska eliter och att ge medborgarna den information de behöver för politiska beslut. Denna miljö är dominerande i västländer där den omfattar över 60 procent av journalisterna i studien. Den finns även i Ryssland, men där bara bland åtta procent av journalisterna.
- Den *kommersiella informationsspridaren*, som lägger vikt vid att nå stora publikker, omfattar runt 20 procent av journalisterna i västländer. I Ryssland är andelen nära den dubbla, de kommersiella drivkrafterna är starka.
- Den *samhällsförändrande journalisten* är vanlig i många fattiga länder som Egypten, Turkiet och Indonesien. Den finns också i Ryssland men är inte så stor, bara 13 procent tillhör denna grupp. Ungefär lika stor andel som i många västländer.
- Den *opportunistiska journalisten* som ser som sin uppgift att stödja den officiella politiken och ge en positiv bild av ledarskapet i landet är vanlig i auktoritära länder som Kina. Det är också den vanligaste gruppen i Ryssland, fyra av tio journalister bär på dessa värderingar. Det är också dessa journalister som vittnar om den svagaste autonomin i arbetet och det starkaste politiska inflytandet.

Alla dessa professionella miljöer finns representerade i den ryska journalistkåren, och analysen bekräftar den forskning som pekar på en svag journalistisk

12 <https://worldsofjournalism.org/>.

profession, anpassad till den politiska makten och de kommersiella kraven. Men det finns också mindre grupper av ryska journalister med ideal och värderingar som ligger närmare synen på medier som fristående granskare. Men kultur är inte något fast och oföränderligt. Den påverkas och förändras ständigt, även om det går långsamt och inte alltid märks. För den ryska journalistiken är det i första hand nätets horisontella och gränslösa karaktär, det digitala mediasystemet som utmanar maktvertikalens strävan att kontrollera informationen.

Journalister och andra delar av den ryska intelligention skriver på bloggar och sociala medier. Även om repressionen också omfattar de digitala plattformarna, så är det omöjligt för makten att kontrollera all den information som sprids där. Vare sig det är journalisters alternativa nyheter eller soldatmödrarnas nätverk för att få klarhet om vad som hänt deras söner – eller för den delen, andra delar av civilsamhället.

Nätets platslöshet ger rysk journalistik också en möjlighet att utvecklas utanför Ryssland. Ryska diasporamedier är inte bara uttryck för emigranternas nostalgi och hemlängtan, de är i allt högre grad mediala plattformar som griper in direkt i den ryska sfären. Som *Meduza* i Riga som blivit en av de viktigaste ryska nyhetsplattformarna eller Navalnys kanaler på Youtube som gör elitens korruption synlig för vanliga ryssar.

Kontinuiteten i den ryska journalistiken är tydlig med både politisk styrning och den litterära traditionen kopplad till den ryska intelligention. Repression och motstånd är en del av detta. Nyheterna flödar på nätet med många gånger oklart ursprung, och makten söker strategier för att hantera detta. Blockering av nyhetsajter och ökad kontroll av digitala flöden är en strategi. En annan är att sprida så många olika versioner av verkligheten att medieanvändaren till slut resignerar. ”Ingenting är sant och allting är möjligt” som titeln lyder på den bok som journalisten Peter Pomerantsev skrev efter tio år i den ryska tv-industrin. Men båda dessa strategier, både repression och förvirring har sina begränsningar. Det kan skapas digitala kryphål i alla Internetmurar, som VPN-tjänster idag. Och Ryssland är ännu långt ifrån att bygga någon ”kinesisk mur” runt sitt Internet, även om detta också har diskuterats.

Makten försöker kontrollera informationen. Men så länge det finns ryska journalister som söker efter någon slags provisorisk sanning, så finns det också hopp för den ryska journalistiken. Vare sig det är inom Rysslands gränser eller i den gränslösa digitala världen.

Referenser

- Anikina, Maria, 2012. ”Journalists in Russia”, s. 13–31 i Nygren, G. (red.), *Journalism in Russia, Poland and Sweden – traditions, cultures and research*. Stockholm: Södertörn University.
- Castells, Manuel, 1996. *The Information Age: Volume 1: The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.

- Freidson, E., 2001. *Professionalism: The third logic*. Cambridge: Polity Press.
- Hallin, D. C. & Mancini, P. (red.), 2004. *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. New York: Cambridge University Press.
- Hallin, D. C. & Mancini, P., 2017. "Ten Years After Comparing Media systems: What Have We Learned?", *Political Communication* 34, s. 155-171.
- Hanitzsch, T., 2007. "Deconstructing Journalism Culture: Toward a Universal Theory", *Communication Theory* 17, s. 367-385.
- Hanitzsch, Thomas, 2011. "Populist disseminators, detached watchdogs, critical change agents and opportunist facilitators: professional milieus, the journalistic field and autonomy in 18 countries", *The International Communication Gazette* 73(6), s. 477-494.
- Johansson, Elena & Nygren, Gunnar, 2014. "Russian Journalists and Social Media: Updated Traditions and New Challenges", *Central European Journal of Communication* 7(2), s. 101-118.
- Khvostunova, Olga & Voinova, Ekaterina, 2009. "Media Changes in Russia: Threats Challenges and Prospects", i Vartanova, E., Nieminen, H. & Salminen, M.M. (red.), *Perspectives to the Media in Russia: Western Interests and Russian Developments*. Helsingfors: Alexanteri Institute.
- Kiria, Ilja & Shpyntova, Anna, 2016. "Ryssland: Bevakning av Ukraina – demonisering av väst", i Nygren, G. & Hök, J. (red.), *Ukraina och informationskriget – journalistik mellan ideal och själv censur*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Nygren, Gunnar & Elena Degtereva, 2012. "Russian and Swedish journalists. Professional roles, ideals and daily reality", *Journalism Practice* 6, s. 5-6.
- Nygren, Gunnar, 2016. "Vilselledning och förfalskning", i Nygren, G. & Hök, J. (red.), *Ukraina och informationskriget – journalistik mellan ideal och själv censur*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Nygren, Gunnar & Dobek-Ostrowska, Boguslaw (red.), 2015. *Journalism in Change. Journalistic Culture in Poland, Russia and Sweden*. Frankfurt: Peter Lang Edition.
- Nygren, Gunnar & Hök, Jöran, 2016. *Ukraina och informationskriget – journalistik mellan ideal och själv censur*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Pasti, Svetlana, 2010. "A new generation of journalists", s. 57-75 i Rosenholm, A., Nordenstreng, K. & Trubina, E. (red.), *Russian mass media and changing values*. London & New York: Routledge.
- Pomerantsev, Peter, 2016. *Ingenting är sant och allting är möjligt*. Stockholm: Ordfront.
- Pomerantsev, Peter, 2020. *Det här är inte propaganda. Kriget om sanningen*. Stockholm: Ordfront.
- Schimpfössl, Elisabeth & Yablokov, Ilya, 2017. "Power Lost and Freedom Relinquished: Russian Journalists Assessing the First Post-Soviet Decade", *The Russian Review* 76, s. 526-541.
- Seib, Philip, 2021. *Information at war. Journalism, disinformation and modern warfare*. Cambridge: Polity Press.
- Trakhtenberg, Anna, 2007. "Transformation without change: Russian media as a political institution & cultural phenomenon", i Vartanova, E. (red.), *Media and Change*. Moscow: MediaMir.
- Vartanova, Elena, 2007. "Russian Media Economy: Euroasian model", s. 103-121 i Vartanova, E. (red.), *Media and Change*. Moscow: Media Mir.

- Vartanova, Elena, 2012. "The Russian media Model in the Context of Post-Soviet Dynamics", s. 119-142 i Hallin, D.C. & Mancini, P. (red.), *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Voronova, Olga, Voronova, Liudmila & Yagodin, Dmitry, 2019. "Russophone Diasporic Journalism: Production and Producers in the Changing Communicative Landscape", i Smets, K., Leurs, K., Geirgiou, M., Witteborn, S. & Galjala, R. (red.), *The SAGE Handbook of Media and Migration*. London: SAGE.
- White, Stephen, 2011. *Understanding Russian Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wu, W., Weaver, D., Owen, J. & Johnstone, J., 1996. "Professional rules of Russian and IS journalists: a comparative study", *Journalism and Mass Communication Quarterly* 73(3), s. 534-548.